

PROSTOR

21 [2013] 1 [45]

ZNANSTVENI ČASOPIS ZA ARHITEKTURU I URBANIZAM
A SCHOLARLY JOURNAL OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING

SVEUČILIŠTE
U ZAGREBU,
ARHITEKTONSKI
FAKULTET
UNIVERSITY
OF ZAGREB,
FACULTY
OF ARCHITECTURE

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK | UDC 71/72
21 [2013] 1 [45]
1-234
1-6 [2013]

Af

POSEBNI OTISAK / SEPARAT | OFFPRINT

ZNANSTVENI PRILOZI | SCIENTIFIC PAPERS

14-25

**LJILJANA BLAGOJEVIĆ
BORISLAV VUKIČEVIĆ**

**HOTEL KO-OP U ULCINJU
ARHITEKATA HINKA BAUERA
I MARIJANA HABERLEA**

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 72.036:728(497.16 ULCINJ)"19"

**HOTEL CO-OP IN ULCINJ
BY ARCHITECTS HINKO BAUER
AND MARIJAN HABERLE**

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 72.036:728(497.16 ULCINJ)"19"

SL. 1. H. BAUER I M. HABERLE: HOTEL KO-OP S BIDIMOVOM KULOM U ULCINJU, 1939., POGLED S MORA
FIG. 1. H. BAUER AND M. HABERLE: CO-OP HOTEL WITH BIDIM'S TOWER, ULCINJ, 1939, VIEW FROM THE SEA

LJILJANA BLAGOJEVIĆ, BORISLAV VUKIĆEVIĆ

UNIVERZITET U BEOGRADU
ARHITEKTONSKI FAKULTET
SRBIJA – 11000 BEOGRAD, BULEVAR KRALJA ALEKSANDRA 73
UNIVERZITET DONJA GORICA, PODGORICA
FAKULTET UMJETNOSTI
CRNA GORA – 81000 PODGORICA, DONJA GORICA

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK
UDK 72.036:728(497.16 ULCINJ)"19"
TEHNIČKE ZNANOSTI / ARHITEKTURA I URBANIZAM
2.01.04. – POVIJEST I TEORIJA ARHITEKTURE
I ZAŠTITA GRADITELJSKOG NASLIJEĐA
ČLANAK PRIMLJEN / PRIHVACEN: 29. 6. 2012. / 10. 6. 2013.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF ARCHITECTURE
SERBIJA – 11000 BEOGRAD, 73 KING ALEKSANDAR BOULEVARD
UNIVERSITY OF DONJA GORICA, PODGORICA
FACULTY OF ARTS
MONTENEGRO – 81000 PODGORICA, DONJA GORICA

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER
UDC 72.036:728(497.16 ULCINJ)"19"
TECHNICAL SCIENCES / ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING
2.01.04. – HISTORY AND THEORY OF ARCHITECTURE
AND PRESERVATION OF THE BUILT HERITAGE
ARTICLE RECEIVED / ACCEPTED: 29. 6. 2012. / 10. 6. 2013.

HOTEL KO-OP U ULCINJU ARHITEKATA HINKA BAUERA I MARIJANA HABERLEA

HOTEL CO-OP IN ULCINJ BY ARCHITECTS HINKO BAUER AND MARIJAN HABERLE

BAUER, HINKO
HABERLE, MARIJAN
HOTEL KO-OP
HRVATSKA MODERNA ARHITEKTURA
ULCINJ, CRNA GORA

BAUER, HINKO
HABERLE, MARIJAN
CO-OP HOTEL
CROATIAN MODERN ARCHITECTURE
ULCINJ, MONTENEGRO

Na temelju istraživanja arhivske građe i dokumentacijskih izvora u članku je predstavljen hotel Ko-op u Ulcinju arhitekata Hinka Bauera i Marijana Haberlea, otvoren 1939. godine. Ovaj izuzetni primjer hrvatske moderne zauzima osobito mjesto u arhitekturi međuratnog razdoblja u Crnoj Gori, a ujedno je to i prvi moderni hotel na crnogorskom primorju. Hotel je temeljito obnovljen nakon potresa 1979. i srušen 2007. godine.

Based on the research of archival sources and other documents, the paper presents the Co-op Hotel in Ulcinj built by Hinko Bauer and Marijan Haberle which opened in 1939. This remarkable example of Croatian modernism takes a special place among the architectural works of the interwar period in Montenegro, while being at the same time the first modern hotel on the Montenegrin coast. The hotel was reconstructed after the 1979 earthquake and demolished in 2007.

UVOD

INTRODUCTION

Hotel Ko-op u Ulcinju, otvoren 1939. godine¹, prvi je moderni hotel na crnogorskom primorju zasnovan na konstruktivno-tehno-loškim, estetskim i socijalnim načelima suvremene arhitekture. Naziv Ko-op, u užem smislu, kratica je koja označava kooperativnu (zadrugarsku) investiciju i upravljanje hotelom. U širem značenju, arhitektura te zgrade pripada avangardnoj estetskoj produkciji koja je analogna idejama Nove objektivnosti (*Neue Sachlichkeit*), odnosno arhitektonskim i umjetničkim radovima iz *Co-op* ciklusa švicarskog arhitekta Hannesa Meyera [Basel, 1889. – Lugano, 1954.].² Ulcinjski Ko-op projektirali su zagrebački arhitekti druge generacije hrvatske moderne – Hinko Bauer [Trst, 1908. - Zagreb, 1986.] i Marijan Haberle [Zagreb, 1908. - Rijeka, 1979.]. U članku se na osnovi usporedbenih i povijesnih analiza izvode teorijske interpretacije o arhitekturi hotela Ko-op i njenu odnosu prema objektivističkoj estetici.

U razdoblju zajedničkoga rada od 1934. do 1940. godine Bauer i Haberle dominirali su arhitektonskim natjecajima na prostoru tadašnje Jugoslavije osvajajući nagrade za značajne javne i državne zgrade, od kojih su neke izvedene pa ih to smješta u red ključnih protagonista hrvatske moderne.³ Njihov je rad još 1938. godine uvršten u antologijski izbor „Arhitektura u Hrvatskoj 1888.-1938.” Vladimira Potočnjaka.⁴ Značenje izvedenih zgrada osobito istice Tomislav Premerl i tvrdi da je

Haberle – dodat ćemo: radeći do 1940. godine zajedno s Bauerom – u „predratnim objektima pokazao i dokazao pravi kreativni konstruktivizam i estetski funkcionalizam”.⁵ Upravo su ove odrednice u središtu arhitektonske koncepcije hotela Ko-op u Ulcinju, onako kako ih potanko navodi Neven Segvić kada kao „najviši doprinos (hrvatske moderne) općem razvitku arhitekture najnovijeg vremena” vidi „široki metodski zahvat uz neprihvatanje doktrinarnih konstruktivističkih ili funkcionalističkih stavova” i postulira: „Radi se o jednom estetskom funkcionalizmu, koji obuhvaća i svladava upravo serije zahtjeva: od najsuptilnijih personalnih, do naglasenih kolektivnih.”⁶

Prostorno-estetska ideja hotela Ko-op i jest postavljena u odnosu na niz zahtjeva: od kolektivnih zahtjeva programa ugostiteljske građevine zadrugarskog područja i s time povezane funkcionalnosti, učinkovitosti i ekonomičnosti do individualnoga estetskog izraza koji je svojstven autorskom pristupu Bauera i Haberlea, kako sami pišu, „sasvim jasno u smislu svrhe kojoj će poslužiti”.⁷ Posebnost hotela zasnovana je na ekonomskom načelu zadrugarskog ulaganja i arhitektonski razvijena u strogim okvirima, normama i standardima socijalnog i odgovarajućega građevnog programa Saveza nabavljajčkih zadruga državnih službenika Kraljevine Jugoslavije, koji je bio naručitelj projekta. U zgradi su zastupljeni inženjerska racionalnost i učinkovitost sklopa i armiranobetonske konstrukcije, rav-

¹ Projekt je dovršen 1937. Prva ponudbena licitacija za podizanje zgrade objavljena je 8. svibnja 1937. u „Službenim novinama” [*** 1937: 80], kamen temeljac položen je 28. lipnja 1938., a hotel je otvoren za javnost početkom sezone 1939. godine [*** 1939: 373]. PREMERL [1986: 10; 1990: 184] navodi da je natječaj održan 1936. godine.

² HAYS, 1996: 82-119

³ U sklopu arhitektonskog studija koji zajedno osnivaju i vode u Zagrebu, Bauer i Haberle osim hotela u Ulcinju izvode u Zagrebu: Zagrebački zbor na Savskoj cesti 25, 1936.-1939. (djelomična izvedba); Inženjerski dom u Pietrotijevoj ulici 4, 1937. (izveden samo dio projekta); kuće obitelji Aleksander na Gornjem Prekrižju 12, 1937. i obitelji Schwarz u Torbarovoj ul. 11, 1938. te projekt za Željezničarsku bolnicu na Rebru (1938.-1940.), koju će Haberle samostalno dovršiti 1947. [Izvori: PREMERL, 1979: 17; 1986: 9; ZAGORAC, 2008: 212; UCHYTIL, BARIŠIĆ MARENIC, KAHROVIĆ, 2009: 39, 107; *** 1991: 120; *** 2009:]. Iako je u posmrtno objavljenoj knjizi Bauerovih tekstova navedeno da suradnja dvojice arhitekata počinje 1936. [BAUER, 2011: 6; DOMLIJAN, 2011: 415], većina izvora navodi 1934. godinu. Na natjecajima u tandemu osvajaju niz nagrada i otkupa. [Vidjeti: *** 1936; BAUER, HABERLE, 1936.a; 1936.b; 1936.c; 1937; 1938; HABERLE, BAUER, 1936; 1937; 1938.a; 1938.b; MARTINIŠ, 1935: 128]

⁴ POTOČNJAK, 1938: 55

⁵ PREMERL, 1979: 18

⁶ ŠEGVIĆ, 1955: 10

⁷ BAUER, HABERLE, 1937: 103

⁸ Usp.: ŠPIRIC, 1999: 112

⁹ HABERLE, BAUER, 1938: 85

¹⁰ BAUER, HABERLE, 1937: 101

nih krovnih terasa, tipizacije, serijalizacije i cjelokupne građevne ekonomičnosti. Estetski izraz razvijen je na načelima geometrijske apstrakcije elementarne kompozicije lišene bilo kakve metaforičnosti ili dekorativnosti i pogodno smještene u prirodni okoliš.⁸ Posebnost zgrade potječe od estetskog funkcionalizma koji je svojstven radu Bauera i Haberlea. Pisuci o svojim natječajnim projektima, arhitekti skrtim, preciznim rječnikom iznose svoje stajalište oko estetskog izraza, primjerice: „Obradom vanjstine nastojalo se objekat obilježiti prema njegovoj namjeni, naglasujući pri tom prostorno i konstruktivno rješenje, a bez ikakvih dekorativnih aplikacija”⁹, ili: „Bez narocitih formalnih pomagala nastojalo se zgodnom grupacijom masa usred zelenila (zgradi) dati (...) prijatan izgled.”¹⁰ Hotel Ko-op u Ulcinju rezultat je upravo ovako definiranog prostorno-estetskoga načela dosljedno provedenog.

Osim osnovnog razloga što kao arhitektonsko djelo samo po sebi jest – od interesa da postane predmet opsežnije znanstvene studije u ovom članku, hotel Ko-op u Ulcinju jedan je od svega nekoliko modernističkih zgrada koje su u Crnoj Gori izgrađene u razdoblju između dva svjetska rata i kao takva ključni je doprinos hrvatske arhitekture razvoju rane moderne u regiji.¹¹ Dodatan razlog da istražimo njegov kulturno-povijesni trag jest taj što hotel više ne postoji, a u Državnom arhivu Crne Gore nije zabilježeno da je sačuvana projektna dokumentacija. U Bauerovoj ostav-

štini, kako nam je potvrdio arhitektov sin dr.sc. Ivan Bauer, nema sačuvanih dokumenata o hotelu, a u Haberleovu osobnom fondu u Hrvatskome muzeju arhitekture Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti [HAZU] čuva se jedna fotografija iz arhitektova prezentacijskog albuma. Nakon oštećenja u bombardiranju 1943. godine hotel je poslije rata popravljen i 1947. otvoren kao Radničko odmaralište Centralnog odbora Jedinštenih sindikata Jugoslavije „Ivan Milutinović”¹² te 1955. preuređen u Grand hotel Galeb¹³, a između 1962. i 1964. dograđeno mu je novo krilo u zaleđu, postavljeno okomito na postojeći volumen. Ponovno je oštećen u potresu 1979. godine i temeljito rekonstruiran 1982., kada je dio izvorne konstrukcije uklopljen u novoizgrađeni hotel Galeb¹⁴, koji je i sam konačno srušen 2007. godine.

UVJETI, OKVIR I POČETCI RAZVOJA TURIZMA NA ULCINJSKOM PODRUČJU

CONDITIONS, CONTEXT AND BEGINNING OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE ULCINJ AREA

Kako piše arhitekt Krsto Filipović u referatu podnesenom na Prvom savjetovanju jugoslavenskih arhitekata u Dubrovniku, u Crnoj Gori je do Drugoga svjetskog rata bilo tek nekoliko većih i komfornijih hotela, a u primorju on navodi samo park-hotel Boka u Herceg Novom (1913.)¹⁵ i tri novoizgrađena hotela koja su otvorena tek 1939. godine: Avalu u Budvi¹⁶ i zadrudni hotel Ko-op te državni hotel Zetske banovine, oba u Ulcinju.¹⁷ Turistički smještaj u manjim mjestima često se svodio na konacišta i svratišta sa sobama u privatnim zgradama preuređenim u tu svrhu, obično bez kupanice, a često i bez zahoda. O ugođaju odvojenosti od svijeta unutrašnjeg zaljeva Boke kotorske sredinom 1930-ih, arhitekt Milan Zloković [Trst, 1898. – Beograd, 1965.], podrijetlom inače Bokelj, piše: „Prolaznici – a njih je sve više – ocharani su slikovitošću koja podseca na bajku: nema zamadjijane zgrade, jedva nastanjene a mnoge avetinjski puste, svugde crkve i odjek zvona, ljudi skamenjeni pod teretom godina i nemaštine, skromni, svagda ponosni na slavu svojih predaka i bez stvarnog smisla za život današnjice. (...) Zaludan je krik piskavih i zagušujućih automobilskih sirena: za mestane on je samo opomena da se sklone i da čuvaju živote. Prolaznik ne staje, ne silazi i ne traži odmora, jer mu je receno da nema gde, da nema kod koga, da se nade.”¹⁸

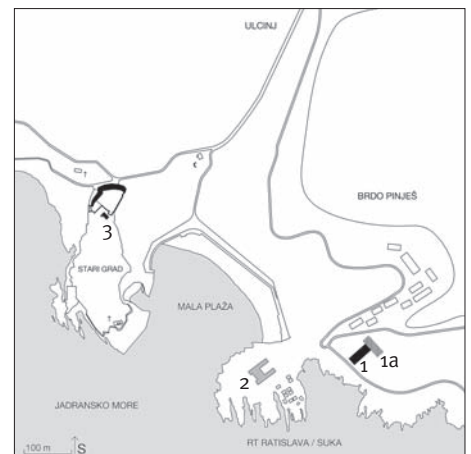
U ljeto 1935. godine Zloković je u Ulcinju vodio arhitektonsko-geodetsku ekspediciju u kojoj je snimljena cijela stara tvrđava, a koje je jedinstvena fotografska dokumentacija sačuvana u ostavštini arhitekta. U gradu koji se tek počinjao buditi nakon desetljeća zapus-

SL. 2. H. BAUER I M. HABERLE: HOTEL KO-OP U ULCINJU, 1939., POGLED IZ PERIVOJA
FIG. 2. H. BAUER AND M. HABERLE: CO-OP HOTEL, ULCINJ, 1939, VIEW FROM A GARDEN

SL. 3. ULCINJSKA TVRĐAVA I STARI GRAD, AVIONSKA SNIMKA, 1930., SMJEŠTAJ U PROSTORU: (1) HOTEL KO-OP (1936.-1937; 1939., NAKON 1955. HOTEL GALEB); (1A) NOVO KRILLO DOGRAĐENO 1962.-1964.; (2) BANOVINSKI HOTEL (1938.-1939.); (3) CRKVA (1510.) – DZAMIJA (OD 1693.) – GRADSKI MUZEJ (OD 1975.)

FIG. 3. ULCINJ FORT AND THE OLD TOWN, AERIAL VIEW, 1930, SPATIAL DISPOSITION: (1) CO-OP HOTEL (1936-37; 1939, GALEB HOTEL FROM 1955); (1A) NEW WING BUILT IN 1962-64; (2) BANOVINIA HOTEL (1938-39); (3) CHURCH (1510) – A MOSQUE (FROM 1693) – CITY MUSEUM (SINCE 1975)

¹¹ Jedina druga dva suvremena hotela na crnogorskom primorju, Avala u Budvi i Banovinski hotel u Ulcinju, inače otvoreni iste godine, u arhitektonskom pogledu bili su znatno tradicionalnijeg izraza. Kao primjer moderne u međuratnom razdoblju ističe se Dom narodnog zdravlja s bolnicom u Risnu, Zaduzbina Vasa Čukovića (1938.-1940.), arhitekta Milana Zlokovića [BLAGOJEVIĆ, 2003: 210-211]. Značajni hrvatski arhitekti tek ce u poslijeratnom razdoblju aktivnije raditi u Crnoj Gori i dati izuzetan doprinos koji nije dosad posebno znanstveno istražen. Spomenimo tek nekoliko značajnih djela: Sveti Stefan Grad-hotel Branka Bona, Vojislava Đokića i Radmila Zdravkovića (1960.) te, u Podgorici, Vila Gorica Branka Bona (1957.), Dječja bolnica kliničkog tipa Zoje Dumengjić (1954.-1961.), Katolička župna crkva Zvonimira Vrklijana i Borisa Krstulovića (1967.-1970.) i stambeni tornjevi Stanka Fabrisa s početka 1960-ih.

¹² AJ 117-230-430; AJ 117-485-1063

¹³ CG DA 2 ULC/a

¹⁴ Arhitekt Miodrag Bevenja (r. 1939.)

¹⁵ Kapacitet: 22 jednokrevetne sobe i 14 dvokrevetnih soba (uz 20 rezervnih kreveta), sve sobe s električnom rasvjetom i centralnim grijanjem (AJ 65-1059-1994/b). Hotel je oštećen u potresu, nakon čega je srušen.

¹⁶ U izvještajima Upravnog odbora Dioničkoga društva Budva za podizanje i korištenje hotela navedeno je da su radovi na izgradnji hotela počeli u listopadu 1937. [AJ 65-1259-2243/a] i da je otvaranje planirano za srpanj 1939., premda još bez gradskog vodovoda [AJ 65-1259-2243/b], te da 1939. godine hotel još nije bio potpuno gotov iako ga je Uprava otvorila [AJ 65-1259-2243/c]. U izgradnji su sudjelovali dioničari ing. Ivo Valand i arhitekt Dragomir Tadić iz Beograda, koji je i autor projekta. Hotel je oštećen u potresu, nakon čega je potpuno obnovljen.

¹⁷ FILIPOVIĆ, 1950: 91

¹⁸ ZLOKOVIĆ, 1935: 1

SL. 4. ULCINJSKA GRADSKA MALA PLAŽA SA STARIM GRADOM U POZADINI, 1935.

FIG. 4. SMALL BEACH, MUNICIPAL BEACH IN ULCINJ, OLD TOWN IN THE BACKGROUND, 1935

SL. 5. PANORAMA ULCINJSKE GRADSKE MALE PLAŽE S HOTELOM KO-OP I BANOVINSKIM HOTELOM U POZADINI, 1960.

FIG. 5. SMALL BEACH WITH THE CO-OP HOTEL AND BANOVINA HOTEL IN THE BACKGROUND, 1960, PANORAMIC VIEW

SL. 6. CRKVA-DŽAMIJA U STAROME GRADU ULCINJU, FOTOGRAFIJA M. ZLOKOVICA, 1935.

FIG. 6. CHURCH-MOSQUE, OLD TOWN OF ULCINJ, PHOTO BY M. ZLOKOVIC, 1935

tenosti i marginalnosti svoga položaja na krajnjoj točki južnoga primorja, od turizma tada jedva da je bilo traga. Kako se vidi na jednoj fotografiji, osim arhitektove obitelji na žalu gradske Male plaže tada još uopće nije bilo kupaca.

Antički grad *Olcinium*, kako ga spominje Plinije Stariji u *Naturalis Historiae* (77.-79.), kojeg arheološki slojevi ukazuju na postojanje prapovijesnog naselja i prve materijalne kulture antickoga grčko-ilirskoga grada iz 5. stoljeća prije Krista, zauzima istaknuto mjesto među brojnim gradovima na obalama Jadrana.¹⁹ Zlokovićeve su fotografije neposredan, sveobuhvatni dokument o ljepoti i bogatu multikulturalnom povijesnom i arhitektonskom naslijeđu Staroga grada: gornjega grada – citadele, srednjovjekovnih fortifikacija i kule Balsica (15. st.), stambenih i sakralnih građevina, kamene plastike te detalja grbova i inskripcija iz raznih razdoblja – od predromanike i srednjega vijeka do razdoblja mletačke (1421.-1571.) i turske vladavine (1571.-1880.), npr. gradske crkve-džamije, katoličke crkve iz 1510. godine pretvorene u džamiju 1693. – s elementima iz predromaničkog, mletačkog i turskog razdoblja.²⁰

Godine 1931. osnovano je Hotelsko-kupališno dioničko društvo Ulcinj sa sjedištem u Cetinju sa ciljem da, kako piše u nacrtu Pravila, „podigne potrebni broj hotela i drugih ustanova za stanovanje, uživanje i razonođenje posjetilaca (parkova, setalista i dr.) koji dolaze u Ulcinjsku banju radi liječenja sumpornomuriatičnom vodom, sunčanjem, vrućim morskim pijeskom na Ulcinjskom igalu, blagom primorskom klimom i drugim modernim fizikalnim sredstvima koje propisuje savremena naučna medicina, a u vezi sa prirodnim osobinama samoga liječilišta”.²¹ Ulcinj je tada bio pretežito poljodjelsko mjesto s 48.000 maslina i ukupno 4200 stanovnika te oko 60 soba za iznajmljivanje, nedostatno za broj posjetitelja, s obzirom da se u kolovozu dnevno „kupa 600-700 ljudi a u julu mjesecu je bilo 110 Albanaca i Italijana, a 160 iz naše zemlje”.²² U to doba u kartonima podnesenim za hotelsko-ugostiteljsku statistiku Ministarstvu trgovine i industrije Kraljevine Jugosla-

vije zabilježeno je da u ulcinjskoj podružnici Barskoga kotara 1932. godine postoje samo tri gostionice i deset zgrada koje služe za prenočište putnika. U svim slučajevima sobe su bez kupaonice, električne rasvjete i tekuće vode.²³ Pomak prema razvoju turizma i izgradnji hotela pratio je privredni i društveni razvoj potaknut izgradnjom ulcinjske solane pod Upravom državnih monopola Kraljevine Jugoslavije, koja je građena u razdoblju od 1927. do 1934. godine. Iako su skromni gospodarski kapaciteti grada zapošljavali tek oko 200 stalnih radnika, izgradnja solane potaknula je modernizacijske procese elektrifikacije, izgradnje vodovoda, iskorjenjivanja malarije i izgradnje pristanista.²⁴

Godine 1932. objavljen je uži natječaj za projekt zgrade banovinskog hotela na rtu Rati-slava/Suka nasuprot tvrđavi i Staromu gradu, na jednom od najljepših mjesta i uzvisina s visokim drvećem. Kako čitamo u Izvještaju ocjenjivačkog suda i kasnijoj prijepisci, jedan od ukupno šest sudionika na natječaju bio je i Josip Pićman [Lekenik, 1904. – Zagreb, 1936.] s projektom pod motom „Hotel Ulcinj”, predloženim za jedan od dva otkupa. Komentar ocjenjivačkog suda na Pićmanov rad, koji je jedini nudio uistinu modernu prostorno-estetsku koncepciju, vrlo je indikativan za razumijevanje općega konteksta izgradnje državnog hotela. Pićman je, kako piše u izvješću, smjestio zgradu u zaleđe prema brijegu i predvidio pijeskom pokrivenu terasu, za koju se kaže da nije potrebna s obzirom na plažu u blizini te ponudio beskompromisnu modernu koncepciju koja je osnovni razlog kritike: „Arm. bet. skelet zgrade i uopšte ultramodernistički način obrade celog projekta ne odgovara ni programu, ni mesnim prilikama i ambijentu”.²⁵ Nagrade su i ovdje osvojili arhitekti s kojima je Pićman već bio u konkurenciji na drugim natječajima za izgradnju državnih građevina tih godina, u kojima je prevagu odnosio konzervativan arhitektonski izraz.²⁶

Iako projektiran prema drukčijem i znatno opsežnijem programskom zahtjevu, hotel –

¹⁹ BOŠKOVIC, MIJOVIĆ, KOVAČEVIĆ, 1981: 10

²⁰ Crkva-džamija pretvorena u Gradski muzej 1975.

²¹ AJ 65-1278-2262. Usp. KUJAČIĆ, 1932.

²² Milivoje M. Savić (1931.), „Slobodna misao”, 32: 1, Nikšić, citiran u: RADOVIĆ, 2008: 13

²³ AJ 65-1059-1994/a; DANILOVIĆ, 1939: 3

²⁴ Solanu je projektirao građevinski inženjer Gvido Grisogono (Split, 1883. – Zagreb, 1967.), prvi rukovoditelj odjela solane u Ulcinju, uz kojega je specijalistički dio gradnje, izbor terena i projekt tehnologije proizvodnje vodio rudarski inženjer Antun Koludrović (Kastel Stari, 1882. – Zagreb, 1975.), poslije i prvi direktor solane, na čelu koje ostaje do 1940. [RADOVIĆ, 2008: 11-41]

²⁵ CG DA 1 CET V-6-42-55/a

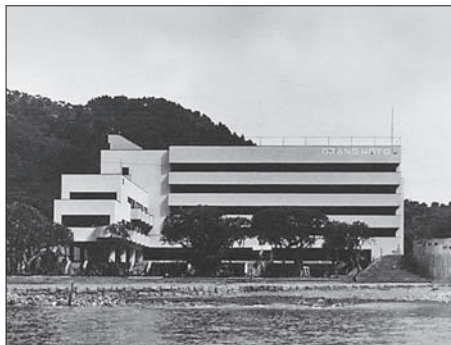
²⁶ Prvonagrađeni arh. Jovan Ranković (s Ljubomirrom Tanovićem), zaposlen u Ministarstvu građevina KJ, osvojio je prve nagrade za Palaču Banovine u Banjoj Luci u nacionalnom srpsko-bizantskom stilu (1929.) i za Učiteljsku

koji je konačno otvoren tek 1939. godine – i dalje prati strog reprezentacijski obrazac državne arhitekture. On se očituje ne samo u istaknutom smještanju simetrično koncipirane zgrade na vrh rta, kao tvrđave nove ujedinstvujuće Države, nasuprot povijesnoj, višeslojnoj, multietničkoj i multikulturalnoj, osiromašenoj tvrđavi Staroga grada, nego i svojim arhitektonskim stilom jedne varijante univerzaliziranoga moderniziranog nacionalnog stila koji reprezentira politički program i moć Države u veoma specifičnom kulturno-nacionalnom ambijentu i predratnim mjesnim prilikama graničnoga područja. Dakle, osim prirodne ljepote, vrijedne kulturno-povijesne bastine i nesumnjivih mogućnosti za razvoj lječilišno-kupališnog turizma, Ulcinj je posjedovao i geostrateško i geopolitičko značenje, na čemu je dobrim dijelom bio utemeljen i dodatan, državni razlog za poticaj razvoju turizma.

PROGRAMSKE OSNOVE PROJEKTA HOTELA KO-OP

PROGRAMMATIC BASIS OF THE DESIGN FOR THE CO-OP HOTEL

Hotel Ko-op u Ulcinju, Dom Saveza nabavljajćkih zadruga državnih službenika (dalje u tekstu: Savez), svečano je otvoren 9. srpnja 1939. godine uz pozdravne govore predstavnika uprave Saveza, izaslanika bana Zetske banovine, načelnika Barskoga kotara i izaslanika ulcinjske općine, te uz nazočnost članova Saveza, zadrugara iz Cetinja i Podgorice, gostiju hotela i znatnog broja mještana. Nad hotelom je dignuta zastava u sedam duginih boja, simbol ideja svjetske kooperative. Za hotel koji je stajao više od deset milijuna tadašnjih dinara, onodobni izvori tvrde da je najljepši na čitavom Jadranu i da je tako ne samo opravdao dugo čekanje, nego je „time zadovoljena i crnogorska fantazija“, a Savez je ostvario plan koji nije samo „privredni već i kulturno-socijalni i skoro human“ – da u Ulcinju, odnosno na crnogorskom primorju, iz-

SL. 7. N. DOBROVIC: HOTEL GRAND NA LOPUDU, 1934.-1936.

FIG. 7. N. DOBROVIC: GRAND HOTEL IN LOPUD, 1934-1936

SL. 8. M. HABERLE: HOTEL PLITVICE, VELIKA POLJANA, PLITVIČKA JEZERA, PLITVICE, 1954.-1958.

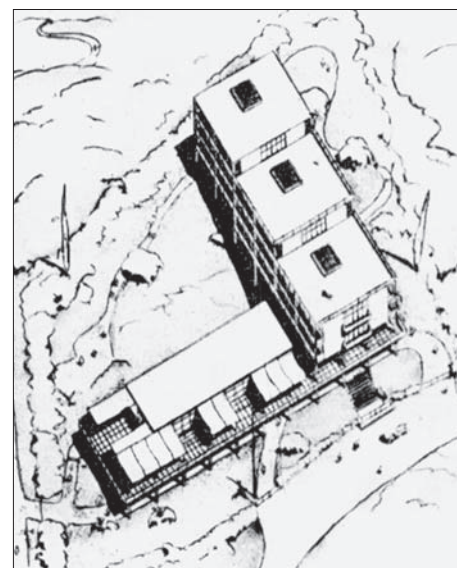
FIG. 8. M. HABERLE: PLITVICE HOTEL, VELIKA POLJANA, PLITVICE LAKE, PLITVICE, 1954-1958

gradi prvorazredan hotel.²⁷ U pismu predsjednika Saveza Miloša Štiblera, procitanom na otvorenju, izraženo je osnovno načelo izgradnje hotela: „Naš rad, zadrugni je rad. A to znači, da se mi zadržuri u našem radu ne rukovodimo onim načelima i ciljevima koji su svojstveni privatno-profiterskoj privredi uopšte, pa i na polju turizma. Naš rad je zasnovan na načelima socijalne pravde i ljubavi prema bližnjemu, za podizanje ekonomski i socijalno potištenih.“²⁸ Međutim, osim razvidne socijalne zadace rada u interesu ekonomski slabih činovnika – zadrugara, Savez je u Ulcinju imao i jednu drugu, kako Štibler kaže, nacionalnu zadaću. Ova druga ticala se geopolitičkog položaja Ulcinja i odluke da se moderni Dom Saveza izgradi baš tu, „u kraju u kome ovaj starodrevni grad Ulcinj pretstavlja najizloženiju tačku i u neku ruku nacionalnu pretstražu“.²⁹ Dok Štibler apostrofira ideološku ulogu hotela i narativ citadele na braniku prijeteeće granice, lokalni predstavnici govore o njegovoj emancipatorskoj ulozi podizanja kraja koji je nagrađen prirodom, ali zanemaren od ljudi, i koji je zbog nerazvijenih prometnih veza bio osuđen na siromaštvo i izolaciju.³⁰ Odakle dolazi ova dvojnost?

Prije svega, od samog početka njihova spontanog osnivanja u krajevima koji su bili pod Austro-Ugarskom, naprimjer u Sloveniji od 1855. i Hrvatskoj od 1892., tradicija zadruga podrazumijevala je osim gospodarske i važnu nacionalnu zadaću. Povrh toga, Savez i nije osnovan spontano, nego od strane države – specijalnim zakonom donesenim 1921. godine, kako bi se pokušala umanjiti materijalna kriza činovnika kojih su primanja bila znatno niža od troškova života.³¹ U sociopolitičkom smislu predstavljao je intervenciju kojom država svojim činovnicima omogućava izuzeće iz slobodnog tržišta i time osigurava samo funkcioniranje državnog sustava. U praktičnom smislu, članovima je omogućeno jeftinije i potpunije snabdijevanje i kreditiranje, a tijekom vremena i odmor po pristupačnijoj cijeni. Budući da ga je osnovala država, po nalogu koje je okupljeno članstvo, Savez i nije predstavljao zadrugu u izvornom smislu slobodnog udruživanja, nego njezinu

SL. 9. H. BAUER I M. HABERLE: HOTEL KO-OP U ULCIJNU, AKSONOMETRIJA PROJEKTA, 1938.

FIG. 9. H. BAUER AND M. HABERLE: CO-OP HOTEL IN ULCIJN, AXONOMETRIC VIEW, 1938

skolu u Cetinju u modernom stilu (1931., s Rajkom Taticem) na natjecajima na kojima je, inace, sudjelovao i Picman; drugu nagradu dobio je Miladin Prijević, također sudionik cetinjskog natjecaja, a trecu Aleksandar Vasić sa zgradom u duhu klasičke koja je „estetski lepa ali je luksuzna“ [CG DA 1 CET V-6-42-55/a]. D.d. Ulcinj ubrzo uvida da nagrađeni radovi premašuju njihove finansijske mogućnosti i potrebe samog Ulcinja te naručuje skice od cetinjskog arhitekta Petra Vukotića za manji i jeftiniji hotel s 15-20 soba [CG DA 1 CET V-6-42-55/b]. Međutim, i taj je zahtjev poslije promijenjen, tako da je konačno izgrađeni hotel imao 80-100 soba [Tomović, 1939: 5]. Hotel je srušen nakon oštećenja u potresu 1979. godine.

27 DANILOVIĆ, 1939: 3

28 *** 1939: 375

29 *** 1939: 374

30 *** 1939: 377-378

31 PROHASKA, 1924: 11

SL. 10. H. BAUER I M. HABERLE: HOTEL KO-OP U ULCINJU, TERASA RESTORANA, 1939.

FIG. 10. H. BAUER AND M. HABERLE: CO-OP HOTEL IN ULCINJ, RESTAURANT TERRACE, 1939

varijaciju, s naglaskom na kreditni i nabavljajsko-prodajno-konzumni aspekt zadrugarstva.³² S druge strane, svojim djelovanjem i umreživanjem s europskim kooperativnim pokretom, sudjelovanjem na međunarodnim kongresima i suradnjom s drugim nacionalnim udruženjima, Savez se emancipirao u odnosu na državu. Dio procesa emancipacije bilo je i razvijanje ekonomski nezavisnog, mješovitog zadrugarsko-komercijalnog i turističko-zdravstvenog programa po povlastenim cijenama za zadrugare, a po ekonomskim cijenama za nezadrugare.

Početkom 1937. godine Savez dolazi u posjed nekoliko hotelskih zgrada, nastojeći svojim zadrugarima osigurati udoban i jeftin boravak u lječilištima na moru i drugim klimatskim mjestima. S obzirom na to da je korištenje tih zgrada isključivo na zadružnoj osnovi bilo ekonomski neodrživo, uprava Saveza osniva Hotelsko dioničko društvo Ko-op za vođenje ugostiteljske djelatnosti sa sjedištem u Beogradu.

Društvo pod svojim imenom Ko-op preuzima od Saveza vođenje sljedećih mješovitih zadrugarsko-komercijalnih građevina: hotela, svratišta i konacišta u Vrnjačkoj Banji u Srbiji, novoizgrađenog hotela u Gozd Martuljku u Sloveniji, otvorenog 1936., i hotela Palas s vilama i depandansama u Kaštel Starom u Hrvatskoj.³³ Savez je i dalje nastavio investirati u zgrade i kadrovski pomagati poslovanje Društva. Primjerice, 1938. godine investirao je u novu instalaciju centralnoga grijanja u hotelu u Vrnjačkoj Banji, izgradnju druge hotelske zgrade i sportskog bazena u Gozd Martuljku te novu trokatnu zgradu u Kaštel Starom.³⁴ Godine 1939. Društvo je od Saveza preuzelo i „novo sagrađeni hotel u Ulcinju, s tzv. Bidimovom kulom”, koji je u prvih sedam mjeseci besplatno koristilo, a hotel Palas dobio je o trošku Saveza novu plažu.³⁵ Na razglednici Ko-op hotela u Kaštel Starom piše da se svi Ko-op hoteli odlikuju prekrasnim smještajem, suvremenom opremom, brižljivom kuhinjom i umjerenim cijenama.

Izgradnjom ulcinjskog hotela po najvišim standardima opreme i tehnologije Savez je pokušao ostvariti svoj najviši cilj prema kojem zadrugare moraju po rangu biti na prvom mjestu, ali trebaju i svojim cijenama omogućiti pristup i najsiriomašnjim slojevima posjetitelja.³⁶ Zgrada hotela koju su za Savez projektirali Bauer i Haberle ne samo da izražava nadopunjavanje načela zadrugarstva i potencijala moderne arhitekture da ih ostvari, nego odražava i duboko promišljenu arhitektonsku koncepciju. Ovu dimenziju, koju otkrivamo detaljnom analizom zgrade, teorijski ćemo interpretirati u zaključku ovoga članka kao objektivističku estetsku sintezu blisku nacelima *Neue Sachlichkeit*.

PROSTORNE, KONSTRUKTIVNE I OBLIKOVNE ODLIKE HOTELA KO-OP

SPATIAL, STRUCTURAL AND FORMAL FEATURES OF THE CO-OP HOTEL

Moderan šestokatni hotel u Ulcinju bio je nedvojbeno najsuvremeniji od svih zgrada koje je vodilo Društvo Ko-op, a to se navodi i u novinskom članku iz toga doba: „Ta jedinstveno divna građevina ima sve odlike posljednje riječi hotelske arhitekture, i nema ravne na obalama Jadrana. Jedinstven konfor, divan restoran i čitaonicu sve u staklu, 66 gostinjskih soba, sobe za službenike, 8 kupatila, i sve ostale prostorije, sa liftovima i hladnjacima najmodernije uređenim.”³⁷ Iako su u novinskim prikazima hotelu upućivane kritike glede cijene pansiona, u prvoj su godini oko 30% nocenja ostvarili zadrugari, a u sljedećoj godini postotak zadrugarskih nocenja povećan je na 38%.³⁸

Jedini drugi suvremeni hotel s kojim se ulcinjski Ko-op mogao programski i arhitektonski usporediti bio je Grand hotel Lopud (1934.-1936.), iako je ovaj u privatnom vlasništvu kapetana Antuna Sesana te Antuna i Nika Glavovića. Hotel je projektirao arhitekt Nikola Dobrović (Pečuh, 1897. – Beograd, 1967.), koji je od 1934. do 1943. godine, nakon školovanja i rada u Pragu, živio i djelovao na dubrovačkom području.³⁹ Grand hotel je bio sličnog kapaciteta, s dva apartmana i 60 dvokrevetnih soba – svaka soba imala je balkon, umivaonik s vrućom i hladnom tekućom vodom, električnu rasvjetu i radioinstalaciju, a toaleti, kupaonice i tuševi nalazili su se na svakom katu, s time da su sobe bile gotovo asketske, kao brodske kabine.⁴⁰ Bio je to prvi moderni hotel u primorju s armiranobetonskom skeletnom konstrukcijom, a glede tehnologije imao je vlastitu automatsku telefonsku centralu i elektranu te moderne sanitarne uvjete, električnu kuhinju i hladnjake. Suvremeni vrt, zatvorena, poluzatvo-

SL. 11. H. BAUER I M. HABERLE: HOTEL KO-OP U ULCINJU, FOTOGRAFIJA PRI KRAJU IZGRADNJE, 1939.

FIG. 11. H. BAUER AND M. HABERLE: CO-OP HOTEL IN ULCINJ, IMMEDIATELY BEFORE COMPLETION, PHOTO, 1939

³² Godine 1924. ukupno 39.016 članova u 109 zadruga [PROHASKA, 1924: 11], god. 1929. ukupno 114 zadruga: 18 kreditnih, 84 nabavno-prodajno-konzumnih te 12 stambenih i građevinskih [*** 1930: Tabela 1.], a 1935. ukupno 125.000 članova u 231 zadruci [STIBLER, 1936: 2].

³³ AJ 65-1258-2242/a

³⁴ Uza zgradu je dograđena blagovaonica i ureden vrt, na obali podignut paviljon s kabinama, brijacnicom i bifoom, u parku paviljon za muziku, kuglana i ruska kuglana, a u vrtu tenisko i dječje igraliste. [AJ 65-1258-2242/b]

³⁵ AJ 65-1258-2242/c

³⁶ AJ 65-1258-2242/a

³⁷ KALUĐEROVIĆ, 1939: 2

³⁸ Ukupno 5953 nocenja u 1939.: 1840 zadrugara i 4113 nezadrugara [AJ 65-1258-2242/c], a u 1940. godini 4171 nocenje: 1582 zadrugara i 2589 nezadrugara [AJ 65-1258-2242/d]. Cijena pansiona iznosila je 75 dinara, dok je cijena sobe u konacištu Saveza u Decanskoj ulici u Beogradu iznosila 10-25 dinara po osobi, a cijene obroka u zadrugarnom restoranu kretale su se od 10 dinara za ručak do 7

rena i vrtna blagovaonica, kafić na terasi i dvije velike krovne terase za sportske aktivnosti – sve to svjedoči, kako kažu ondašnji izvori, „o razboritom vođenju računa o savremenom životu i odise čistotom i veselostu i, naročito, *zdravljem*“.⁴¹

Ako znamo da je otvorenje hotela Ko-op u Ulcinju bilo regionalni događaj prvoga reda, ne čudi da na jednoj fotografiji iz 1939. godine vidimo arhitekta Dobrovića slikanog ispred hotela.⁴² Problematika suvremene hotelske arhitekture u Ulcinju bila je proširena na nove programske osnove *Kurorta* i mogućnosti zdravstvenog turizma, stoga nije slučajno da je Dobrović hotel Ko-op posjetio u društvu dvojice liječnika. Na fotografiji (Sl. 12.) u prvom planu desno stoji dr. Edgar Wolff, specijalist otorinolaringolog u dubrovačkoj pokrajinskoj bolnici, vlasnik vile Wolff (Opus X, 1939.) na Lapadu u Dubrovniku, koju je projektirao Dobrović, a možda i posrednik u narudžbi njegova projekta za očni i otolaringološki odjel Banovinske bolnice u Dubrovniku (1939.).⁴³ U automobilu (na fotografiji) sjedi dr. Svetozar Živojinović, Dobrovićev rođak i prijatelj iz djetinjstva, koji je godinu dana ranije bio organizacijski sekretar IV. jugoslavenskog kongresa protiv tuberkuloze u Herceg Novom i jedan od začetnika ideje o zdravstvenom turizmu koju će poslije rata provesti u djelo kao direktor Instituta „Dr. Simo Milošević“ u Igalu, dijelom u suradnji s Dobrovićem.⁴⁴

Kod hotela Ko-op zaista se mogu pronaći jasne programske i tipološke veze između lječilišta i odmarališta, s posebnom pozornostu usmjerenom na funkcionalnost, higijenu, tehnologiju, orijentaciju zgrade i otvoren odnos prema okolišu, suncu i zraku. U opusu Bauera i Haberlea izgradnja hotela koincidira s njihovim radom na projektu Željezničarske bolnice na Rebru u Zagrebu⁴⁵ pa između ta dva projekta nalazimo analogne projektantske postupke, kao što su pravilna orijentacija, funkcionalnost i ekonomičnost, tipizacija

jedinica i elemenata pročelja, interna pristupna cesta i projektantima svojstven otvoreno-spojni trijem⁴⁶ unutar sklopa zgrade.

Hotel Ko-op smješten je u Pinješu, na jugoistočnom rubu grada u zaleđu rta Ratislava/Suka, u borovoj park-šumi na pravcu uz more prema Velikoj plaži. Pristup automobilom iz mjesta, sa zapada, vodi preko ulaznih vrata hotelskoga perivoja ispred južnog podzida zgrade te povratnom internom cestom koja uvodi automobile ispod zgrade. Tu je cijelom duljinom prizemlja pod stupovima na nekoliko međurazina osobito brizljivo razvijeni otvoreni pristupno-prometni trijem. Uzdignut za čitavu etažu u odnosu na cestu, trijem čine tri uzdužne terase na kamenim podzidima pod kolonadom: pristupna interna prometnica na donjoj terasi i dvije međurazine terase okrenutih prema moru s klupama za sjedenje u hladu. Prema terasi restorana na prvom katu vodi otvoreno jednokrako stubište s jedne strane trijema, a s druge je strane postavljeno zastakljeno predvorje sa stubište prema recepciji, također na katu iznad. Inače, funkcionalni sklop zgrade sastoji se od horizontalnoga prizemno-katnog javnog dijela s trijemom, recepcijom, restoranom i terasom (koji se pruža usporedno s obalom) i okomito postavljenog četverokatnoga bloka sa sobama s krajnje desne strane nad njim. Slično rješenje trijema s otvorenim stubište prema terasi restorana na katu ponavlja se i poslije, u Haberleovu poslijeratnom ostvarenju hotela Plitvice (1954.-1958.), u kojemu je upravo preko sličnoga prometno-pristupnog sklopa – zgrada, razmjerno velika po kapacitetu, uspješno razvedena razigranim terenom i uklopljena u prirodni okoliš.⁴⁷

Sobe hotela Ko-op, sve s izlazima na terase, smještene su u dvotraktnom sustavu s hodnikom u sredini. Blok je dvostrano orijentiran, sa sobama prema jugoistoku s pogledom na more, odnosno sjeverozapadu s pogledom na Stari grad, uz praćenje logike orijentacije kao kod bolnice na Rebru, za koju Haberle piše da je otklonjena od smjera istok-zapad kako bi se izbjeglo prejako osunčanje ljeti za ranoga poslijepodneva, dok je zimi ta orijentacija vrlo povoljna.⁴⁸ Neprekinute terase na konzolnim pločama duž pročelja suobličajenim čeličnim ogradama odijeljene su između pripadajućih soba lakim poluprozirnim pregradama od armiranog stakla u čeličnom okviru. U estetskom pogledu mogu se usporediti s hotelom Splendid u Dubrovniku (1935.), arhitekta Drage Galica⁴⁹, iako je kod njega izražen terasasti sklop, a kod ulcinjskoga konzolni tip terasa.

U konstrukcijskom pogledu hotel Ko-op izveden je armiranobetonskim skeletom i rebrčastim stropovima (raster 7,5 m po dubini i 4,75 m po širini bloka sa sobama).⁵⁰ Najizraženiji element pročelja bloka sa sobama

SL. 12. ARHITEKT NIKOLA DOBROVIĆ, DR. EDGAR WOLFF I DR. SVETOZAR ŽIVOJINOVIĆ (S NEPOZNATOM ČETVRTOM OSOBOM) ISPRED HOTELA KO-OP U ULCIJNU, 1939.

FIG. 12. ARCHITECT NIKOLA DOBROVIĆ, DR. EDGAR WOLFF AND DR. SVETOZAR ŽIVOJINOVIĆ (WITH AN UNKNOWN FOURTH PERSON) IN FRONT OF THE CO-OP HOTEL IN ULCIJN 1939

dinara za večeru i 1 dinara za crnu kavu (prema oglasu u glasniku „Zadugarstvo“, 1939.).

39 BLAGOJEVIĆ, 2003: 104-123; UCHYTIL, BARISIĆ MARENIC, KAHROVIĆ, 2009: 75-77

40 MNT-OA-ND/d

41 ZDRAVKOVIĆ, 1937: 57

42 MNT-OA-ND/a

43 MNT-OA-ND/c

44 Direktivni urbanistički plan za uređenje i izgradnju Igalu kao zdravstvenog centra i turističkog mjesta (1951.), projekt Zavoda za fizikalnu rehabilitaciju (1959.) i zgrada Dječjeg odjela (1962.). [MAGYAR, 2003: passim.]

45 Projekt koji im je izravno povjeren iako nisu sudjelovali na natječaju. [BJAZIĆ KLARIN, 2006: 73]

46 BAUER, HABERLE, 1936.a: 26

47 *** 1960: 20-23; Citat: KO., 1961: 27

48 HABERLE, 1953: 11

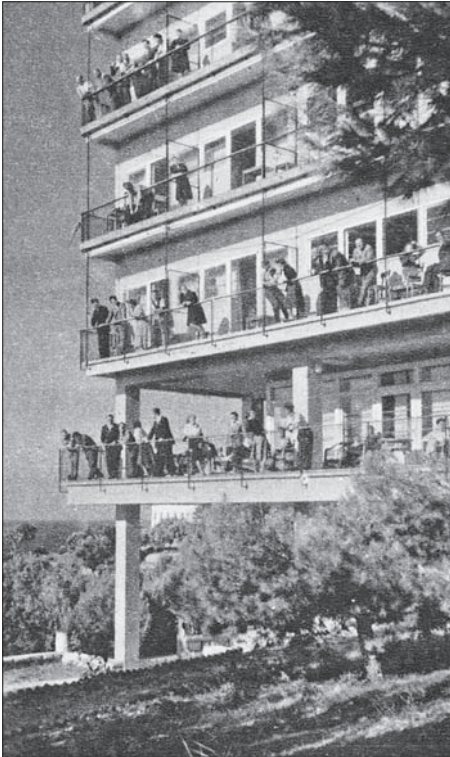
49 UCHYTIL, BARISIĆ MARENIC, KAHROVIĆ, 2009: 104

50 OU SZUIUP

SL. 13. H. BAUER I M. HABERLE: HOTEL KO-OP U ULCIJNU

FIG. 13. H. BAUER AND M. HABERLE: CO-OP HOTEL IN ULCIJN

SL. 14. H. BAUER I M. HABERLE: GOSTI NA TERASAMA
HOTELA KO-OP U ULCINJU
FIG. 14. H. BAUER AND M. HABERLE: GUESTS ON THE
TERRACES OF THE CO-OP HOTEL IN ULCINJ

jest serijski kvadratni prozor, odnosno tipski "T" sklop dvaju prozora i balkonskih vrata u sredini. Jedini dodatni element na pročelju jesu zidne svjetiljke, serijske bijele staklene kugle.

U izvornome nacrtu projektirane su tri terase na tri različita kata: jedna na visokom prizemlju pred restoranom, druga – koja je u završnoj zgradi ukinuta – na drugom katu, a treća nad trećim katom. Za zaklon od sunca nad terasom restorana predviđene su jednostavne platnene tende. Kako arhitekt Tomljenović navodi u članku o problemu toplinske izolacije te zgrade, iz arhitektonskih i ekonomskih razloga visina svih etaža morala je biti jednaka, a visina pojedinih katova što manja (2,8 m), pa je stoga korišten suvremeni način toplinske izolacije aluminijskom folijom.

Postavljanje takve izolacije „između rebara rebricastog stropa u dva sloja tako da prostor među rebrima dijele u tri horizontalna sloja zraka debljine oko 10 cm” pridonijelo je i rješavanju konstrukcijskog problema kod ravnog izlaza na terase iz unutrašnjih prostora.⁵¹ Inače, nastavlja Tomljenović, izolacija aluminijskom folijom dotad se upotrebljavala u razne svrhe, npr. na vagonima za prijevoz morske ribe i sanducima za ribu, te na vanjskim stijenkama vagona motornoga vlaka Beograd – Dubrovnik, ali je u zgradarstvu prvi put upotrijebljena dvije godine ranije na vili obitelji Aleksander u Zagrebu, projektirana Bauera i Haberlea. Takvom izolacijom postignuta je jednaka vrijednost kao 10 cm debele izolacijske ploče koje su se tada normalno upotrebljavale u zgradarstvu, s time što je vlastita težina aluminijske folije zanemariva pa su njezinom primjenom znatno smanjeni troškovi prijevoza, a to je bilo veoma važno u odnosu na izazove prijevoza građevnih materijala u Ulcinj.

ZAKLJUČAK

CONCLUSION

Arhitektura hotela Ko-op u Ulcinju učinkovita je i ekonomična, zasnovana na tipizaciji i serijalizaciji, bez ijednoga suvišnog elementa. To je arhitektura koja pruža jednake uvjete za sve, arhitektura modernog društva, a ne države. Promatrana u odnosu na objektivističke teorijske postavke Hannesa Meyera, ona se može interpretirati kao prostor za združnost i antiestetička organizacija građevnih elemenata i materijala posvećena socijalnom programu. Također, u prostornoj koncepciji, konstrukciji i uporabi materijala – betona, stakla, čelika, platna, aluminija, teraca – prepoznamo organizacijski i ekonomski načelo funkcionalne, konstruktivne i društveno odgovorne arhitekture koje je ve-

ma blisko Meyerovu konceptu. U usporedbi s Grand hotelom Lopud, koji Krunoslav Ivanišić interpretira kao višestruku sintezu forme i sadržaja u metaforu turizma: „putovanje + egzotika + hedonizam”⁵², jasno vidimo da u arhitekturi hotela Ko-op nema metaforičnosti, jer zgrada ovdje ništa ne simbolizira, te da je njezina estetika bliska upravo onome što kod Meyerova *Co-op* koncepta K. Michael Hays teoretizira kao „performativno”.⁵³

Meyerovi konceptualni radovi *Co-op* – vitrina, teatar, linorez, fotografija, soba – koji su uslijedili nakon njegove „građevinske varijacije na temu ko-operativnosti” kod *ko-op* naselja Freidorf kod Basela (1919.-1921.) – su blimiraju objektivističko estetsko načelo.⁵⁴ Kako tumači Hays: „I ako je sada Meyerova estetika takva da se koristi oblikovnim principima mehaničke reprodukcije kao privilegiranim, iako fragmentiranim oblikom moderne stvarnosti (...) i ako su ponavljanje, serija, banalnost i slično ono što postaje vjerodostojna konceptualizacija totaliteta našeg iskustva modernog društva, to nije zato što *ko-op* forma daje legitimitet postojećem poretku, nego je to prije zato što ona identificira *transformativni potencijal* tog poretka iz kojeg se u budućnosti mogu razviti autentični kolektivni život i jedinstvena međunarodna kultura.”⁵⁵

Meyer je izlagao *Vitrine Co-op* i postavljao predstave *Le Théâtre Co-opa* na izložbama u sklopu međunarodnih kongresa kooperativnosti i socijalnog rada u Ghentu 1924. i Baselu 1925. godine, na kojima su inače sudjelovali i predstavnici jugoslavenskog Saveza, a tijekom kasnije suradnje sa švicarskim združenjima za njih su bili organizirani i posjeti Freidorfu.⁵⁶ Fotografije iz predstava Teatra Ko-op, *La Reve Co-op* i *Le Commerce Co-op*, prvi put su objavljene u časopisu „Zenit”⁵⁷, a Meyer je iste godine Ljubomiru Micicu, osnivaču i glavnom uredniku, poslao jedan otisak svoga linoreza *Co-op III* s posvetom.

Umjesto zaključka postaviti ćemo za usporedbu ovaj linorez i fotografiju gostiju na terasama ulcinjskog hotela. Uspoređujući dvije *ko-op* situacije – Meyerovu grafičku na jednoj i autentičan ugođaj fotografije ljudi na terasama hotela Bauera i Haberlea na drugoj strani – moramo se zapitati: ne pokazuje li se u ulcinjskom slučaju upravo istinski transformativni potencijal moderne arhitekture?

51 TOMLJENOVIC, 1938: 156, 157

52 IVANISIN, 1999: 138; 134

53 HAYS, 1995: 28

54 Meyer, u: WINKLER, 1976: 515

55 HAYS, 1995: 52 (prijevod autora)

56 MILETIC, 1939: 156-172

57 *** 1925: 1

LITERATURA

BIBLIOGRAPHY

1. BAUER, H.; HABERLE, M. (1936.a), *Projekt za izgradnju Drz. obrtne skole i Gradske strucne proizvodne skole*, „Građevinski vjesnik”, 5 (2): 26, Zagreb
2. BAUER, H.; HABERLE, M. (1936.b), *Natjecaj idejnih skica za novu željezničku stanicu u Sarajevu*, „Građevinski vjesnik”, 5 (7): 97-98, Zagreb
3. BAUER, H.; HABERLE, M. (1936.c), *Natjecaj za jugoslavenski paviljon na Međunarodnoj izložbi 1937. u Parizu*, „Građevinski vjesnik”, 5 (10): 151-152, Zagreb
4. BAUER, H.; HABERLE, M. (1937.), *Dvije natjecajne osnove. Konvikt „Narodne Uzdanice” u Sarajevu i Konvikt Hrvatskoga kulturnog društva „Napredak”*, „Građevinski vjesnik”, 6 (7): 100-103, Zagreb
5. BAUER, H.; HABERLE, M. (1938.), *Natjecajna osnova nove zgrade Hipotekarne banke Trgovackog fonda u Beogradu*, „Građevinski vjesnik”, 7 (4): 50-51, Zagreb
6. BAUER, I. (2011.), *Predgovor: Arhitekt Hinko Bauer, 1908./1986.*, u: *Zagrebacke setnje* [BAUER, H.], Dora Krupiceva: 5-10, Zagreb
7. BJAŽIĆ KLARIN, T. (2006.), *Natjecaj za željezničarsku bolnicu u Zagrebu – jedna međuratna afera*, „Prostor”, 1 (31): 64-75, Zagreb
8. BLAGOJEVIĆ, LJ. (2003.), *Modernism in Serbia: The Elusive Margins of Belgrade Architecture, 1919-1941*, The MIT Press in association with the Harvard University Graduate School of Design, Cambridge, Mass.
9. BOŠKOVIĆ, Đ.; MIJOVIĆ, P.; KOVAČEVIĆ, M. (1981.), *Ulcinj I*, Arheoloski institut, Beograd
10. DANILOVIĆ S. (1939.), *Čmugorsko primorje u turizmu. Svečano otvaranje velikog hotela Saveza činovničkih zadruga 9. jula u Ulcinju*, „Slobodna misao”, 25: 3, Nikšić
11. DOMLIJAN, Ž. (2011.), *O piscu*, u: *Zagrebacke setnje* [BAUER, H.], Dora Krupiceva: 415-416, Zagreb
12. FILIPOVIĆ, K. (1950.), *Građevinarstvo društvenog standarda u NR Crnoj Gori 1947-1950*, u: *Referati za I savetovanje arhitekata i urbanista Jugoslavije*, prvi dio, Dubrovnik, 23.-25. 11. 1950., Narodna knjiga: 89-111, Beograd
13. HABERLE, M. (1953.), *Bolnica željezničara na Rebru u Zagrebu*, „Arhitektura”, 7 (1): 10-19, Zagreb
14. HABERLE, M.; BAUER, H. (1936.), *Natjecaj za izradu idejnih skica za novu zgradu Drzavne markarnice u Beogradu*, „Građevinski vjesnik”, 5 (8): 113-114, Zagreb
15. HABERLE, M.; BAUER, H. (1937.), *Palaća Uprave drz. monopola, Pretsjedništva vlade i Drz. kataru u Beogradu*, „Građevinski vjesnik”, 6 (5): 65-68, Zagreb
16. HABERLE, M.; BAUER, H. (1938.a), *Natjecaj za idejni projekat uredske zgrade za Okružni ured za osiguranje radnika u Sarajevu*, „Građevinski vjesnik”, 7 (2): 19-20, Zagreb
17. HABERLE, M.; BAUER, H. (1938.b), *Natjecajna osnova nove rentovne zgrade Hipotekarne banke Trgovackog fonda u Beogradu (ugao Kralja Milana i Frankopanove ulice)*, „Građevinski vjesnik”, 7 (6): 84-85, Zagreb
18. HAYS, M. K. (1995.), *Modernism and the Posthumanist Subject: The Architecture of Hannes Meyer and Ludwig Hilberseimer (1992.)*, MIT Press, Cambridge, Mass.
19. IVANIŠIN, K. (1999.), *Nikola Dobrovic: Hotel Grand na Lopudu*, „Oris”, 3 (3): 126-139, Zagreb
20. KALUDEROVIĆ, I. (1939.), *Ulcinj u vremenu banjске sezone*, „Zeta”, 35: 2, Podgorica
21. KO(LACIO, Z). (1961.), *Arhitektonski biro „Haberle”*, „Arhitektura”, 15 (5-6): 36-38, Zagreb
22. KUJACIĆ, J. (1932.), *Ulcinj: primorsko klimatsko mjesto, morsko liječilište i ljekovito sumporovito-murijaticna banja*, Privreda, Beograd
23. MAGYAR, C. (2003.), *In Memoriam: Primarijus doktor Svetozar Živojinović*, „Boka”, 23: 237-252, Herceg-Novi
24. MARTINIĆ, M. (1935.), *Osvrt na izložbu nacrtu za Sokolski dom u Sarajevu*, „Građevinski vjesnik”, 4 (11): 127-131, Zagreb
25. MILETIĆ, M. (1939.), *Stanbeno zadrugarstvo*, „Zadrugarstvo”, 11 (3-4): 156-172, Beograd
26. POTOČNJAK, V. (1939.), *Arhitektura u Hrvatskoj 1888-1938*, „Građevinski vjesnik”, 8 (4-5): 49-55, Zagreb
27. PREMIER, T. (1979.), *Arhitekt Marijan Haberle (1908-1979)*, „Čovjek i prostor”, 26 (4 /313/): 17-18, Zagreb
28. PREMIER, T. (1986.), *Hinko Bauer – pun stvaralački život: Nagrada „Viktor Kovačić” za životno djelo, 1984.*, „Čovjek i prostor”, 33 (1 /394/): 9-11, Zagreb
29. PREMIER, T. (1990.), *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata: nova tradicija*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
30. PROHASKA, LJ. (1924.), *Co-operation in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes*, Chief Co-operative Federation SHS, Belgrade
31. RADOVIĆ, V. (2008.), *Solana Ulcinj*, Vaso Radović, Ulcinj
32. ŠEĀVIĆ, N. (1955.), *Predgovor*, u: *Moderna arhitektura* [RICHARDS, J. M.], Mladost: 7-10, Zagreb
33. ŠPIRIC, E. (1999.), *Zagrebacka skola arhitekture*, „Piranesi”, 7 (9-10): 108-119, Ljubljana
34. ŠTIBLER, M. (1936.), *Nova godina 1936.*, „Zadrugarstvo”, 8 (1): 1-3, Beograd
35. TOMLJENOVIC, A. (1938.), *Savremena toplinska izolacija*, „Građevinski vjesnik”, 7 (10): 155-157, Zagreb
36. TOMOVIĆ, A. (1939.), *Južni Jadran u turizmu*, *Nedjeljni list „Slobodna misao”*, 24: 5, Nikšić
37. UCHYTIĆ, A.; BARISIĆ MARENIĆ, Z.; KAHROVIĆ, E. (2009.), *Leksikon arhitekata Atlasa hrvatske arhitekture XX. stoljeca*. Sveučilište u Zagrebu, Arhitektonski fakultet, Zagreb
38. WINKLER, K.-J. (1976.), *Der soziale Aspekt in der Architekturtheoretischen Anschauungen und in der Architekturlehre Hannes Meyers*, „Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Architektur und Bauwesen”, 23 (5/6): 514-519, Weimar
39. ZAGORAC, I. (2008.), *Projekt Marijana Haberlea za Provincijal franjevacu konventualaca u Sisku iz 1943. godine*, „Prostor”, 16 (2 /36/): 211-223, Zagreb
40. ZDRAVKOVIĆ, I. (1937.), *Hotel na Lopudu*, „Umetnički pregled”, 2: 56-57, Beograd
41. ZLOKOVIĆ, M. (1935.), *Problem unutrašnjeg zali-va Boke Kotorske*, „Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske”, 2 (4-6): nepaginirano (1), Kotor
42. *** (1925.), *Pozorište Ko-op*, „Zenit”, 5 (37): nepaginirano (1), Beograd
43. *** (1930.), *Izveštaj o poslovanju za godinu 1929*, Glavni zadrugni savez u Kraljevini Jugoslaviji, Beograd
44. *** (1936.), *Rezultat natjecaja za idejne skice za uređenje, izgradnju i adaptaciju Zagrebackog zbora na Savskoj cesti u Zagrebu*, „Građevinski vjesnik”, 5 (1): 12, Zagreb
45. *** (1937.), *Pregled javnih licitacija i privatne građevne djelatnosti*, „Građevinski vjesnik”, 6 (5): 79-80, Zagreb
46. *** (1939.), *Svečano otvaranje našeg „Ko-op” hotela u Ulcinju*, „Zadrugarstvo”, 11 (7-8): 373-379, Beograd
47. *** (1960.), *Hotel na Plitvičkim Jezerima*, „Arhitektura-Urbanizam”, 1 (3): 20-23, Beograd
48. *** (1991.), *Arhitekti članovi JAZU: Marijan Haberle*, [ur. GALIĆ, D.] „Rad HAZU”, Knjiga 437, Razred za likovne umjetnosti, Knjiga XIV: 120-125, Zagreb

IZVORI

SOURCES

ARHIVSKI IZVORI

ARCHIVE SOURCES

1. Arhiv Jugoslavije, Ul. Vase Pelagića 33, Beograd, Srbija [AJ]
 - Fond Ministarstva trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije AJ 65
 - Fond Centralnog vijeća sindikata AJ 117
 - Zbirka fotografija AJ 377 / Fond Komiteta za zaštitu narodnog zdravlja vlade FNRJ AJ 31
2. Državni arhiv Crne Gore, Ul. Novice Cerovica 2, Cetinje, Crna Gora [CG DA]
 - Fond Cetinje CG DA 1 CET
 - Fond Ulcinj CG DA 2 ULC
3. Hrvatski muzej arhitekture Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Ul. I. G. Kovčića 37, Zagreb, Hrvatska, Osobni arhivski fond Marijan Haberle [HMA-HAZU-MH]
4. Muzej nauke i tehnike (Muzej znanosti i tehnike), Ul. Skender-begova 51, Beograd, Srbija
 - Zbirka: Odjel arhitekture, Osobni arhivski fond Nikola Dobrović [MNT-OA-ND]
5. Narodni muzej u Beogradu, Trg Republike 1a, Beograd, Srbija [NMB]
6. Osobni arhiv arhitekta Milana Zlokovića sacuvan u njegovoj obiteljskoj kuci u Beogradu; ljubaznošću akademika Đorđa Zlokovića [MZ]
7. Općina Ulcinj, Sekretarijat za urbanizam i uređenje prostora, Ul. 26. novembra b.b., Ulcinj, Crna Gora [OU SZUIUP]
8. Privatna zbirka autora [PZ]

DOKUMENTACIJSKI IZVORI

DOCUMENT SOURCES

1. AJ 65-1278-2262: Nacrt Pravila Hotelsko-kupališnog d.d. Ulcinj sa sjedištem u Cetinju, 1931.
2. AJ 65-1259-2243/a: Izvještaj Upravnog odbora d.d. Budva za podizanje i eksploataciju hotela za 1937. godinu
3. AJ 65-1259-2243/b: Izvještaj Upravnog odbora d.d. Budva za podizanje i eksploataciju hotela za 1938. godinu
4. AJ 65-1259-2243/c: Izvještaj Upravnog odbora d.d. Budva za podizanje i eksploataciju hotela za 1939. godinu
5. AJ 65-1059-1994/a: Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije, evidencijski formular za ulcinjsku podružnicu Barskog kotara, 1932.
6. AJ 65-1059-1994/b: Ministarstvo trgovine i industrije Kraljevine Jugoslavije, evidencijski formular za podružnicu Kotorskog kotara u Herceg-Novom

7. AJ 65-1258-2242/a: Izvještaj Upravnog odbora Hotelskog d.d. Ko-op za vođenje ugostiteljske djelatnosti o radu u 1937. godini
8. AJ 65-1258-2242/b: Izvještaj Upravnog odbora Hotelskog d.d. Ko-op za vođenje ugostiteljske djelatnosti o radu u 1938. godini
9. AJ 65-1258-2242/c: Izvještaj Upravnog odbora Hotelskog d.d. Ko-op za vođenje ugostiteljske djelatnosti o radu u 1939. godini
10. AJ 65-1258-2242/d: Izvještaj Upravnog odbora Hotelskog d.d. Ko-op za vođenje ugostiteljske djelatnosti o radu u 1940. godini
11. AJ 65-1258-2242/e: Memorandum Hotelskog d.d. Ko-op za vođenje ugostiteljske djelatnosti, Poenkareova 21, Beograd. Dopis Ministarstvu trgovine i industrije, Odjelu za kreditne ustanove i osiguranje, datiran 27. veljače 1940.
12. AJ 117-230-430: Izvještaj sa službenog putovanja u Ulcinj, nedatiran (arhiviran u razdoblje između 1947. i 1949.); u potpisu Branko Čosić potvrđuje nalog za prijenos vlasništva hotela Ko-op na Centralni odbor JSJ
13. AJ 117-485-1063: Račun za Radničko odmaralište u Ulcinju sa specifikacijom elemenata i nacrtom stubišta izdala je za kamenarske radove Radio-nica mramora, kamena, stukature i kiparstva „Antun Frank” u Splitu 24. ožujka 1947.
14. AJ 377/31-208: neimenovana fotografija (hotel Ko-op)
15. AJ 377/31-209: neimenovana fotografija (terasa restorana hotela Ko-op)
16. CG DA 1 CET V-6-42-55/a: Izvještaj o radu ocjenjivačkog suda nakon uzeg natjecaja za idejne skice hotelske zgrade u banovinskom kupalištu u Ulcinju, potpisan i datiran 5. travnja 1933.
17. CG DA 1 CET V-6-42-55/b: Kopija pisma d.d. Ulcinj upućena arhitektu Petru Vukotiću, 9. svibnja 1933.
18. CG DA 1 CET V-6-42-55/c: Kopija pisma d.d. Ulcinj upućena arhitektu Josipu Pićmanu, 16. lipnja 1933.
19. CG DA 2 ULC: Investicijski elaborat za adaptaciju i opremu Grand hotela Galeb – Ulcinj, br. 7937/54, 9. prosinca 1954.
20. HMA-HAZU-MH/a: Fotografija hotela Ko-op u Ulcinju
21. HMA-HAZU-MH/b: Fotografija hotela Plitvice, Velika Poljana, Plitvice
22. MNT-OA-ND/a: Fotografija Nikole Dobrovića ispred hotela Ko-op u Ulcinju, 1939.
23. MNT-OA-ND/b: Fotografija hotela Grand na Lopudu, 1936.
24. MNT-OA-ND/c: Projekt za očni i otolaringološki odjel Banovinske bolnice u Dubrovniku, 1939.
25. MNT-OA-ND/d: Projekt hotela Grand na Lopudu, 1934.-1935.
26. MZ/a: Avionska snimka Staroga grada Ulcinja s visine od 600 m, snimljena 6. kolovoza 1930. 3. Hidroplanska komanda, negativ C 046/20. Kopija izdana arhitektu Milanu Zlokoviću 4. svibnja 1936.
27. MZ/b: Fotografija Male plaže u Ulcinju, ljeto 1935.
28. MZ/c: Fotografska dokumentacija Staroga grada Ulcinja iz 1935. godine
29. NMB: Hannes Meyer, Linorez „Co-op III”, 1925., Zenitova kolekcija
30. OU SZUIUP: Glavni projekt hotela Galeb u Ulcinju, arhitekt Miodrag Bevenja: projekt centralnoga grijanja, 1980.
31. PZ/a: Razglednica – originalna fotografija; pogled na hotel s mora, s Bidimovom kulom u prvom planu
32. PZ/b: Razglednica – originalna fotografija; pogled na hotel u završnoj fazi gradnje s pristupne ceste
33. PZ/c: Tiskana razglednica; Radničko odmaralište Ivan Milutinović
34. PZ/d: Razglednica – originalna fotografija; panorama ulcinjske Male plaže
35. PZ/e: Šira lokacija hotela Ko-op, originalni crtež autora

INTERNETSKI IZVOR

INTERNET SOURCE

1. *** (2009.) *Hrvatski biografski leksikon: Haberle, Marijan* [ur. PREMERE, T. (2002.)], Leksikografski zavod „Miroslav Krleža”, Zagreb [http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=41 (13.4.2012.)]

IZVORI ILUSTRACIJA

ILLUSTRATION SOURCES

- SL. 1. PZ/a
- SL. 2. HMA-HAZU-MH/a
- SL. 3. MZ/a i PZ/e
- SL. 4. MZ/b
- SL. 5. PZ/d
- SL. 6. MZ/c
- SL. 7. MNT-MA-ND/b
- SL. 8. HMA-HAZU-MH/b
- SL. 9. TOMLJENOVIĆ, 1938: 155
- SL. 10. AJ 377/31-209
- SL. 11. PZ/b
- SL. 12. MNT-MA-ND/a
- SL. 13. AJ 377/31-208
- SL. 14. PZ/c
- SL. 15. NMB

SAŽETAK

SUMMARY

HOTEL CO-OP IN ULCINJ BY ARCHITECTS HINKO BAUER AND MARIJAN HABERLE

The development of modern tourism in Montenegro was marked by the opening of three large hotels in 1939 on the South-East Adriatic coast, namely, the Avala Hotel in Budva (by the Belgrade architect Dragomir Tadić) and, in the city of Ulcinj, some twenty kilometres from the border with Albania, Co-op Hotel and the Zeta Banovina hotel. The Co-op Hotel was unique as the first modern hotel, and the only one in the entire region of the Montenegrin littoral that was based on the structural, technological, aesthetic, and social principles of contemporary architecture. It was designed in 1936-37 by Zagreb architects of the second generation of the Croatian modern movement, Hinko Bauer (1908-1986) and Marijan Haberle (1908-1979). Working out of their joint atelier in Zagreb between 1934 and 1940, Bauer and Haberle won numerous awards at architectural competitions for prominent public and government buildings in centres of the former Kingdom of Yugoslavia, including first prizes and highest placements for the Zagreb Fair (1935), the Railway Station in Sarajevo (1936), and the State Stationary Printworks (1936), the State Monopoly and Government Presidium Palace (1937), and the Mortgage Bank Merchants' Fund high-rise building (1938), all in Belgrade, to name but a few. In addition to the Ulcinj Hotel, they completed several significant modern buildings in Zagreb, such as the Hall of Engineers (1937), Zagreb Fair (1936-1939) and houses of Alexander (1937) and Schwarz (1938), making them key actors in Croatian modernism. As noted by the leading historian and theorist of Croatian modern architecture, Tomislav Premerl, projects and buildings by Bauer and Haberle demonstrate the fundamental values of interwar modern architecture in Croatia, namely, creative constructivism and aesthetic functionalism.

The article argues that the Co-op Hotel in Ulcinj not only shares these values but adds a new socio-spatial aesthetic dimension. This stems as much from the socio-economic basis of the client – the Union

[Proofread by EDWARD ĐORĐEVIĆ]

of Purchasing Co-Operatives of State Officials – and their requisite building program, as from the architects' own aesthetic *modus operandi*. Bauer and Haberle often stated their adherence to a design approach with complete clarity of purpose: the building needs to serve, an emphasis on spatial and structural solutions, as well as the total absence of decorative applications. The Ulcinj Hotel represents the most consistent and congruous result of this spatio-aesthetic concept, coupled with the masterfully resolved relation of the building with the natural environment, and the socio-historical and multicultural context of the city. In addition to arguing its significance as a major accomplishment of modern architecture, the article contends that the Co-op Hotel is one of Croatian modernism's leading contributions to the development of the Modern movement in the region. It is particularly significant for the history of architecture in Montenegro, not only as one of the very few modern buildings constructed there in the interwar period, but as a forerunner of postwar modernism through the introduction of values of aesthetic functionalism. Yet another, no less important reason to explore its historical and cultural significance is that the building no longer exists and its site awaits re-development. After being damaged in the 1979 earthquake, the hotel was reconstructed beyond recognition as part of the new development of the Galeb Hotel (1982, by architect Miodrag Bevenja), itself in turn demolished in 2007.

Based on archival and documentary sources, some of which published for the first time, the paper explores in detail the Co-op Hotel, a building which has so far remained largely unknown to the professional and academic public, and analyses it in the context of wider architectural, social, and aesthetic contributions of its architects. The hotel heralded new trends of combined leisure and health tourism, fulfilling the co-operative requirement and embedded in the general narrative of modern architecture. Its style signalled functional typology,

modularity, seriality, and standardisation of contemporary hotel design methodology. What is more, the architects demonstrated a commendable environmental awareness in the building's site orientation and integration into the natural topography and Mediterranean vegetation. Also, when analysed against the neighbouring government hotel, Zetska Banovina, whose position on the natural promontory and architectural stylisation – a variant of universalised and modernised national style – represent the dominant narrative, the difference the Co-op Hotel produces becomes clear. The efficiency of design and structure, economy of space and materials, the architecture based on type and seriality of the aesthetic that takes advantage of the formative principles of mechanised reproduction all stand in stark opposition to representational strategies of state architecture.

In conclusion, the article theoretically interprets the Co-op Hotel as an objectivist aesthetic synthesis, and relates it to the *Neue Sachlichkeit* propositions of the Co-op concept by the Swiss architect Hannes Meyer (1889-1954). This comparative perspective is a concluding logical argumentation of a research methodology which combines an interpretive research of the historical and socio-political context, and the programmatic base of the project in connection with principles and activities of the co-operative Union and its links to Meyer's work, with in-depth architectural analysis. The analogue aesthetic standpoints between Meyer on the one side and Bauer and Haberle on the other are demonstrated in comparative juxtaposition of Meyer's "Co-op III" (1925) linocut from the collection of *Zenit* international review, and the period postcard of the Co-op Hotel depicting the guests on the terraces appropriating the hotel as the space of co-operation. In the Co-op Hotel, the article concludes, Bauer and Haberle achieved a very specific objectivist synthesis as form of aesthetic resistance and recognised the transformative potential of modern architecture in the social production of space.

LJILJANA BLAGOJEVIĆ
BORISLAV VUKIČEVIĆ

BIOGRAFIJE

BIOGRAPHY

Dr.sc. LJILJANA BLAGOJEVIĆ, arhitektica, izvanredna profesorica, gostujuća izvanredna profesorica *Yale University School of Architecture* (2009. i 2010.), autorica triju knjiga i većeg broja znanstvenih radova u području povijesti i teorije moderne arhitekture.

BORISLAV VUKIČEVIĆ, suradnik u nastavi, vodi arhitektonsku rubriku podgorickog dnevnika „Vijesti” u sklopu tjednog dodatka *Art Vijesti*. Objavio je više od 500 priloga o suvremenoj arhitekturi u Crnoj Gori, regiji i svijetu.

LJILJANA BLAGOJEVIĆ, PhD, architect is an associate professor and guest associate professor at the *Yale University School of Architecture* (2009 and 2010) who published three books and numerous scientific papers related to the history and theory of modern architecture.

BORISLAV VUKIČEVIĆ is an editor of the architectural section of *Vijesti*, a Podgorica-based daily newspaper within the weekly supplement *Art Vijesti*. He published more than 500 articles on contemporary architecture in Montenegro, in the region and the world.

